

Kodväxling och interferens: lågtyska inslag i svenska 1500-talsbrev

Av Oliver Blomqvist

Språkkontakten mellan lågtyska och de skandinaviska språken har under senaste årtiondens forskning till stor del diskuterats genom begreppen *ackommodation* och *semikommunikation* (passiv tvåspråkighet). I denna artikel studeras två senmedeltida svenska brevskrivare som uppvisar tydliga tecken på aktiv skandinavisk-lågtysk tvåspråkighet. Materialet består dels av sex handelsbrev från 1513–1515 skrivna av Stralsundsborgaren Olof Lorber till domprosten Påval Scheel i Åbo, dels av ett privatbrev daterat till 1511 från Nådendalsborgaren Olof Pedersson till klosterbrodern Mattias Olsson. Båda brev innehåller flerspråkiga inslag som inte kan ses som tecken på anpassning till mottagarens språk betingad av kommunikativ hänsyn: i Lorbers brev förekommer olika slags lågtyska interferensdrag i den i övrigt dansk-svenska texten, och Olof Pederssons svenska brev till den likaså svenske mottagaren Mattias Olsson innehåller betydliga inslag på lågtyska. Resultaten visar att nya perspektiv behövs för att förstå den senmedeltida språkkontakten mellan lågtyska och skandinaviska.

1. Inledning

Den medeltida kontakten mellan de nordiska språken och lågtyskan har länge varit föremål för livlig vetenskaplig diskussion.* Lågtyskans ge-

* Denna studie bygger dels på en opublicerad uppsats på samma tema (Blomqvist 2013), dels på arbete med nya breveditioner inom projektet *Nådendaldiplomen* (2016–2019) finansierat av Svenska kulturfonden. Jag vill rikta ett särskilt tack till docent Stefan Mähl för givande diskussioner och värdefulla synpunkter på ett tidigare utkast av denna artikel. Jag är också tacksam till fil. dr Otto Henrik Linderborg och prof. Veturliði Óskarsson för givande kommentarer i olika faser av detta arbete. Dessutom vill jag gärna tacka två anonyma granskare för deras insiktsfulla kommentarer till artikeln.

nomgripande lexikala påverkan på de fastlandsskandinaviska språken är ett välkänt resultat av kontakten. Mer kontroversiellt är huruvida eller i vilken utsträckning denna språkkontakt också ledde till den förenkling i svenskans, norskans och danskans böjningsmorfologi som inträffade under senmedeltiden. Oklart är också i vilken utsträckning lågtyskan utövade modellpåverkan på de skandinaviska språkens syntax, utöver sannolika fall på konstruktionsnivå, till exempel norskans *til*-genitiv (Konig & van der Auwera 1994: 248) och så kallade *garpegenitiv* (Norde 2009: 37–38; Norde 2012).

Den fråga som efterhand kommit att bli central i forskningen är hur kommunikationen utspelade sig när tyskar och nordbor möttes på torg och lastkajer. Hur kunde nordbor och hanseatiska handelsmän göra sig förstådda sinsemellan? Var det vanligt att nordbor lärde sig de ekonomiskt mäktiga hanseaternas språk? Lärde sig hanseaterna också skandinaviska varieteter för att bredda sina handelsnätverk? Eller kunde både skandinaver och hanseater räkna med ett mått av omedelbar ömsesidig förståelse tack vare att deras språk var så närbesläktade? Forskningen i ämnet är omfattande och har redan av andra sammanfattats i stor detalj; för nyare översikter se till exempel Rambø (2010), Elmevik & Jahr (2012) och Nesse (2017). Ett centralt begrepp i forskningen under de senaste tre decennierna är *semikommunikation* eller *passiv tvåspråkighet*: hypotesen att lågtyska och skandinaviska varieteter under högmedeltiden var tillräckligt lika för att hanseater och nordbor kunde kommunicera sinsemellan utan aktiv andraspråksinlärning. Istället för att övergå till motpartens varietet helt kunde man tillfälligt anpassa sitt eget språk i samtalet genom s.k. korttidsackommodation, en strategi som är vanlig än i dag i internordisk kommunikation. Hypotesen stödjer sig på bland annat följande antaganden: det saknades en utbredd aktiv skandinavisk-lågtysk tvåspråkighet i Skandinavien, det uppstod aldrig några egentliga ”blandspråksvarieteter”, d.v.s. pidgin- och kreolvarieteter, baserade på lågtyska och skandinaviska, och det finns ringa belegg på kodväxling (växling mellan två eller flera språk inom ett yttrande) i de bevarade källorna. Vissa av dessa empiriska antaganden har redan tidigare utmanats av Nesse (2002: 133–138) vad gäller Bergen specifikt, och de har nyligen underkastats en ytterligare kritisk granskning med avstamp i annat norskt material (Berg 2016a, 2017).

I föreliggande undersökning presenteras några i detta sammanhang hittills förbisedda 1500-talsbrev från svenskt område. De utgör sällsynta

(sen)medeltida exempel på bevarad privatkorrespondens som därtill uppvisar sådana kontaktfenomen som tematiserats i forskningen som rör lågtysk-skandinavisk språkkontakt: kodväxling och tvärspråklig interferens. Materialet utgörs dels av handelskorrespondens mellan domprosten i Åbo Påval Scheel och den tyske handelsmannen Olof Lorber i Stralsund (1513–1515), dels av ett privatbrev utfärdat i Nådendal av handelsmannen Olof Pedersson till klosterbrodern Mattias Olsson (1511). Fallstudierna visar kontaktsituationer som avviker från det generiska semikommunikationsscenario: för det första en tysk handelsman som skriver till sin bevisligen tyskkunnige svenske affärspartner på tyskspråklig dansksvenska, och för det andra skriftlig kodväxling mellan svenska och lågtyska i ett privatbrev från en svensk till en annan. I föreliggande fallstudier framstår valet av språk inte i första hand som *kommunikativt* betingat, det vill säga dikterat av förståelighetshänsyn. Syftet är därför att studera språkkontaktens fenomen i texter skrivna *av* aktivt tvåspråkiga individer *till* aktivt tvåspråkiga individer för att tillföra flera nyanser till forskningen i lågtysk-skandinavisk språkkontakt under Hansatiden, som under senaste tiden till stor del handlat om just kommunikation och förståelighet.

Den teoretiska bakgrunden, som presenteras i följande avsnitt, bygger på centrala begrepp i den tidigare forskningen: *semikommunikation*, *aktiv* och *passiv tvåspråkighet* samt ”blandspråk”, *konvergens*, *diffusion* och *kodväxling*. Efter teoriavsnittet presenteras undersökningens material och biografiska upplysningar om brevskrivarna. Därefter utförs en kontaktlingvistisk analys av språket i breven. Studiens resultat kontrasteras slutligen mot centrala antaganden inom semikommunikationsparadigmet i den sammanfattande diskussionen.

2. Teoretisk bakgrund

2.1 Semikommunikation

I den tidigaste forskningen i lågtysk-skandinavisk språkkontakt antog man ofta att kontakten mellan nordborna och de tyska handelsmännen skulle ha resulterat i en ny blandvarietet (Elmevik & Jahr 2012: 11–14). Hur denna förmodade blandvarietet varit beskaffad råder det olika uppfattningar om. Wessén (1992: 11–12) talar om ”blandspråk i olika skiftningar”, vilka till slut utvecklade sig till en särskild blandvarietet där

”grundstommen” var nordisk, men som innehöll många och olikartade främmande element. Andra forskare har mer specifikt talat om en nordisk-tysk handelspidgin, d.v.s. ett förenklat hjälpspråk som uppstod för att underlätta handeln mellan tyskar och nordbor (om denna forsknings-tradition, se Rambø 2010: 42–46). Denna uppfattning har som sådan mer eller mindre förkastats till förmån för semikommunikationshypotesen. Hypotesen gör gällande att skandinaviskan och lågtyskan bör ha varit såpass likartade att en åtminstone behjälplig kommunikation mellan nordbor och nordtyskar borde ha varit möjlig utan aktiv andraspråksin-lärning, liksom fallet är i dag inom den skandinaviska språkgemenska-pen.

Hypotesen utvecklades och testades inom ramen för Hamburg-projektet under åren 1990–1995 (Braunmüller 2012a). Resultaten från undersökningen har fått stort gehör och har vidareutvecklats med andra typer av studier. Nämnas kan särskilt Trudgill (2000) som med utgångs-punkt i den nordisk-hanseatiska situationen diskuterar principiella skill-nader mellan språk- och dialektkontakt. Distinktionen är inte oviktig. Det kan förväntas att kontakt mellan dialekter (d.v.s. mellan ömsesidigt förståeliga varieteter) över tid resulterar i annan slags kontaktbaserad språkförändring än den mellan skilda (d.v.s. ömsesidigt oförståeliga) språk. Det senare scenariot – språkkontakt – förutsätter ett mått av aktiv tvåspråkighet. Jahr (1999) har i denna anda argumenterat för att Bergens-dialekten, med sina särdrag som skiljer sig drastiskt från omgivande väst-norska dialekter – bland annat tvågenussystem, ändelsen *-et* i första konjugationens svaga verb i motsatsen till omgivande *-a* (*kastet–kasta*) och *sin*-genitiv – utgör ett resultat av *dialektkontakt* med lågtyskan (språk-dragen ifråga har även studerats i detalj av Nesse 2002 som också konkluderar att de bör betraktas som kontaktfenomen, om inte nödvändigtvis *dialektkontaktfenomen*). Enligt Jahr är det inte heller för-väntat att dialektkontakt resulterar i utbredd tvåspråkighet, kodväxling eller pidgin-/kreolvarieteter.

Det huvudsakliga problemet för hypotesen är dock att det inte går att dra en skarp gräns mellan dialekt- och språkkontakt (jfr Nesse 2002: 242 som istället benämner den lågtysk-norska kontakten under Hansatiden som ett ”mellomting”). Olika språkvarieteter kan ju vara mer eller mindre lika och mer eller mindre ömsesidigt förståeliga. Ett annat problem är att semikommunikation främst är något som blir synligt i det muntliga umgänget. I det skriftliga källmaterialet till kontakten mellan hanseater

och nordbor, som dessutom till stor del utgörs av formelfasta brev av officiell karaktär, kan inte denna praktik observeras direkt. För Sveriges del var det vanligast att brev från svenskar till hanseater helt enkelt utställdes på de sistnämndas språk (Tiisala 2004: 202). I Norge var situationen något olik: där användes åtminstone fram tills slutet av 1300-talet främst norska och latin, och därefter även lågtyska, i kontakten med Hansastäderna (Hødnebo 1967: 274). Därför kan semikommunikationen nästan enbart påvisas indirekt: genom att peka på sådana språkförändringar i de skandinaviska språken som mest sannolikt uppstått genom passiv tvåspråkighet tack vare långvariga kontakter till hanseatiska handelsmän. Trots dessa aber har semikommunikationshypotesen nått stor acceptans och tillmätts ett stort förklaringsvärde för de lågtyska-skandinaviska kontakternas diakrona följder.

2.2 *Aktiv och passiv tvåspråkighet*

Semikommunikationshypotesen medför som ovan antytts vissa följdantaganden om hur utbredd den aktiva lågtysk-skandinaviska tvåspråkigheten var i de skandinaviska städerna som präglades av Hansahandeln. Med *aktiv* tvåspråkighet menas här både förmågan att förstå och att producera yttranden på det andra språket. *Passiv* eller *receptiv* tvåspråkighet innebär endast en förmåga att förstå det andra språket men inte kapaciteten att till fullo själv tala eller skriva det. Möjligheten för två parter att använda sina egna språk och ändå förstå varandra kan rentav fungera som ett hinder för att tillägna sig aktiv andraspråkskunskap. Eftersom de skandinaviska och lågtyska språkvarieteterna var ömsesidigt förstäligen – så lyder resonemanget något förenklat – fanns det inget drivande skäl till att skaffa sig komplett aktiv andraspråkskompetens. Den språkinläring som skedde var istället passiv, det vill säga inriktad på reception, inte produktion. En viss tillfällig och situationsbunden anpassning, eller ackommodation, till motpartens varietet krävdes ändå, och det var denna ackommodation som med tiden ledde till kontaktbaserad förändring i de skandinaviska språken (Nesse 2017: 93 med vidare hänvisningar).

I tillägg till sådana diakrona förändringar i skandinaviska språkvarieteter som sägs utgöra indicier för dialektkontakt (jfr ovan om Bergensdialekten), har Jahr (1999: 134–135), Braunnüller (2002: 43) och Rambø (2010: 107) påtalat avsaknaden av *kodväxling* i de skriftliga källorna som en faktor som ytterligare stärker hypotesen om endast receptiv tvåspråkighet. Rambø (2010: 107–108) sammanfattar resonemanget på följande

sätt: ”Dersom det skulle vise seg at vi faktisk kan finne eksempler på kodeveksling mellom nedertysk og de skandinaviske språkene, kan det være grunn til å hevde at dette er et argument for å anta at det har vært språk-kontakt, ikke dialektkontakt”.

Kodväxling definieras vanligen i bred mening som användning av minst två språk inom ett och samma yttrande av en två- eller flerspråkig person. I sin bredaste bemärkelse innefattar detta också interferensfenomen, där två grammatiska system interagerar på olika sätt, och inskott av allt från enskilda ord till längre segment. I denna uppsats används termen *interferens* för grammatiska, fonologiska och ortografiska kontaktdrag, medan inskott av enskilda ord såväl som längre växlingar från ett språk till ett annat betecknas som kodväxling. Termen *lånord* används här endast om etablerade lån, alltså ord som visserligen har främmande härkomst men vid användningstillfället kan antas ha inlemmats i mottagarspråkets lexikon (om kodväxlingsbegreppet och dess avgränsning mot lånorden se Blomqvist 2017: 26–35). Forskningen har visat att det framför allt är aktivt tvåspråkiga individer som kodväxlar, och ju mera balanserat tvåspråkiga de är (det vill säga ju bättre de behärskar sina olika språk), desto mera tenderar de att kodväxla, givet att den kommunikativa situationen tillåter det (Bullock & Toribio 2009: 2–5). Kodväxling är alltså ett indicium på språkinläring som sträcker sig längre än receptiv tvåspråkighet. Kodväxling används inte heller huvudsakligen som anpassningsstrategi för att bidra till den ömsesidiga förståelsen mellan två parter, utan kan användas för en mängd olika kommunikativa ändamål. Funktioner som kodväxling kan ha i interaktion är till exempel strukturering av diskurs, att uttrycka identitet eller att skapa samhörighet, för att endast nämna några exempel; i vissa samtalssituationer kan kodväxling till och med vara det givna kommunikativa medlet och inte således ha något särskilt syfte (se Matras (2009: 116–129) med ytterligare hänvisningar). Inom den fornsvenska profana litteraturen kunde lågtyska inslag användas som en narrativ resurs (Norde 2000: 219), som i den nidvisa (sannolikt från 1420-talet) som diktades om kung Albrekt av Mecklenburg. I visan svarar den tyske kungen på svenska bönders käromål:

- 1) ”söte herra konung i skipen os rät
Ik kan trowen nicht beter leue knecht
 ’söte herr konung – skipa oss rätt!
 Jag kan i sanning inte bättre, käre knekt’ (Klemming 1881: 183)

Ett ytterligare *e nihilo*-argument för den ömsesidiga förståelsen är enligt Braunmüller (2012a: 97) att det inte finns belägg på översättning av officiella dokument, brev eller kungörelser mellan germanska varieteter (i detta fall skandinaviska och lågtyska) i Hansastäder under medeltiden. Litterära verk översatts däremot, samt vissa lagar (Braunmüller 2012b: 10 med not 6). Både kodväxling och översättning mellan skandinaviska och lågtyska har dock kunnat beläggas också i dokument med officiell karaktär.

På svenskt område anför Moberg tydliga exempel på kodväxling i Stockholms stads tänkebok och utgår istället från att staden torde ha haft en betydande (aktivt) tvåspråkig befolkning. Det var också enligt henne de tvåspråkiga individerna som i stor utsträckning agerade som förmedlare av lågtyska inslag i svenskan (Moberg 1989: 12–14; 35–36). Också i övriga Norden har nyare forskning och källutgivning har uppdagat ytterligare belägg på kodväxling och interferensfenomen i såväl lågtyska som skandinaviska skriftliga källor. Berg (2016a; 2017) anger flera norska exempel, både nya observationer och sådana som anförts i tidigare litteratur, på handelsrelaterade texter skrivna av bevisligen aktivt tvåspråkiga individer. Bland dessa belägg finns otvetydiga exempel på kodväxling i skrift.

Utöver kodväxling och interferensfenomen finns det metaspråkliga upplysningar i källorna som tyder på att den ömsesidiga förståelsen inte var omedelbar eller självklar och att det fanns behov för översättare. Berg (2016a: 195–199) refererar till ett antal skriftliga upplysningar om språkförbistring mellan nordbor (främst i norska källtexter) och lågtysktalande. Till hans belägg kan man från svenskt område lägga till de exempel som lyfts upp av Salminen (2016: 131). Slottsfogden i Viborg Krister Nilsson skriver vid två tillfällen i början av 1400-talet (DF 1636, 2168) till rådet i Reval (Tallinn) på svenska och beklagar sig uttryckligen över detta språkval, vilket kom sig av att slottsfogden ”nw enghen tyschen scrifware ner mik hawer” (FMU 2168). En liknande pragmatisk artighetssignal kan man också möjligen se i två svenskspråkiga brev (DF 1927, 1916) utfärdade åren 1429–1430 av slottsfogden i Åbo Klas Lydekesson Djäkn till rådet i Reval (Tiisala 2004: 201–202). Brevskrivaren inleder nämligen sina brev med ett mottagartilltal som innehåller både lågtyska och svenska:

- 2) ”Erzame heren oc gode synderlige wener” (FMU 1927)
”ärade herrar och goda, särskilda vänner”

I (2) är visserligen de båda lågtyska orden nästan likalydande med de fornsvenska motsvarigheterna *ärosamber*, *ärsamber* (Sdw. *äro samber*, Sdw. suppl. *ärsamber*) och *herra*. Dock är både ortografin i uttrycket och pluralböjningen i ordet *heren* omisskännligt lågtyska. Tillsaltsuttrycket *ersame heren* följer dessutom etablerad lågtysk brevschablon (Tiisala 2004: 200). Denna blygsamma övergång till mottagarnas språk bör knappast tolkas som ett försök att underlätta de tyska rådmännens förståelse av det svenska brevet. Snarare är det tyska inslaget en ren artighetssignal. De flesta av de brev Klas Lydekesson sände till Reval lät han nämligen skriva på tyska.¹ Det sistnämnda brevet (DF 1927), samt två andra av de fyra nyssnämnda på svenska utställda breven till rådet i Reval (DF 1636, 1916) finns dessutom bevarade i Tallinns stadsarkiv jämte samtida översättningar till tyska. Det är troligt att även DF 2168 översattes trots att ingen översättning har kunnat påträffas i arkivet (Salminen 2016: 131). Sammanlagt har 16 sådana tyska översättningar av svenska brev påträffats i Tallinns stadsarkiv (Salminen 2016: 646–649). Från Norge finns också belägg på översättning av dylika dokument mellan språkgrupperna belagda åtminstone från 1530-talet framåt (Berg 2016a: 199–200; se äv. Nesse 2012: 84–85). Nordbor var i ljuset av dessa och andra källor (Berg 2016a) mer benägna att lära sig lågtyska än vice versa. Ett annat tecken på lågtyskans allmänna gångbarhet är att tyskspråkiga brev under medeltiden utfärdades inom Stockholm, även när det gällde stadsinterna juridiska angelägenheter (Mähl 2008: 41). Detta till trots för att den svenska stadslagen från c:a 1350 föreskrev att alla juridiska brev skulle utfärdas på svenska (Mähl 2012: 117). Lågtyskans allmänna gångbarhet behöver dock inte innebära att språket var omedelbart förståeligt för nordborna, inte heller att förståelsen mellan tyskar och nordbor var lika ömsesidig.

2.3 “Blandspråk”, konvergens och diffusion

Som tidigare nämnt har man inte kunnat visa att Hansahandeln i Norden gav upphov till något nytt ”blandspråk” eller någon förenklad handelspidgin (se Rambø 2010: 97–99 om den problematiska termen ”blandingspråk”). Exempel på språkanvändning med inslag av både lågtyska och skandinaviska förekom däremot nog och finns belagda i medeltida skandinaviska källor. Inom språkkontaktforskningen skiljer man gärna mellan nya varieteter som uppkommit genom långvarig språkkontakt,

1. Jämför DF 1482, 1697, 1699, 1704, 1977, 1840, 2005.

s.k. *mixed-languages* (Bullock & Toribio 2009: 6), och flerspråkigt språkbruk. I det senare fallet handlar det inte om att en ny varietet fötts utan om kommunikation med flerspråkig repertoar. En grupp personer med gemensam flerspråkig repertoar kan sinsemellan använda sig av alla de språkliga resurser som står till förfogande, på tvärs av språkgränser (Matras 2009: 68). Vid sidan om medveten kodväxling mellan två eller flera språk inom en kommunikativ akt kan det hos flerspråkiga individer uppstå oavsiktlig interferens, d.v.s. ”performance errors, or the inadvertent intrusion of an element from L1 into L2 (or vice versa)” (Matras 2009: 74). Ibland kan sådana tvåspråkiga kommunikationsmönster och interferensfenomen komma att sudda ut gränser mellan de inblandade språken, särskilt om de är närbesläktade och liknar varandra till att börja med (Trudgill 1986: 82–91; Muysken 2000: 46).

Enligt Braunmüller (2002: 44–45; 2012b: 7, 11) växte en grupp aktivt tvåspråkiga individer fram under senare delen av medeltiden i de skandinaviska handelsstäderna, medan den tidigare kontakten mellan tyskar och skandinaver troligen mest kännetecknats av receptiv tvåspråkighet. Samtidigt påpekar Braunmüller (2002: 45) att skillnaderna mellan lågtyskan och de skandinaviska språken mot utgången av Hansaperioden hade minskat ytterligare tack vare långvarig tät kontakt. I samma artikel föreslår han till och med att den täta kontakten mellan de närbesläktade lågtyska och nordiska språkvarieteterna kunde ha lett till en språklig *diffusion*, där folk i exempelvis handelsmiljöer ”inte längre visste vilket språk de talade” (Braunmüller 2002: 44). Begreppet *diffusion* innebär i detta sammanhang att en språkvarietet präglas av hög variation och inte utan vidare kan identifieras med ett namngivet språk med tydlig koppling till en nationell eller lokal identitet, till exempel ’svenska’ eller ’tyska’ (se även Trudgill 2000: 72). Diffusionen föder alltså ingen egentlig ny varietet utan suddar tvärtom ut gränserna mellan tidigare distinkta varieteter. Diffusion hänger således samman med språklig *konvergens*. Konvergens kan – när det är tal om aktivt flerspråkiga individer – ur språkbrukarens perspektiv definieras som en kognitiv strävan att på olika sätt assimilera sina språk för att underlätta sin språkproduktion, jfr Toribio (2004: 172): ”The simultaneous presence of languages in code-switching further favors the searching for parallels between them, and hence promulgates the striving towards convergence”. Samma tendens, men inom en konstruktionsgrammatisk teoriram, har lyfts fram av Steffen Höder (2012; 2014). Kontaktbetingade novationer som först uppstått

hos tvåspråkiga individer kan sedan med tiden komma att spridas till hela språkgemenskapen.

3. Breven och brevskrivarna

I detta avsnitt presenteras de personer som skrivit och mottagit breven med utgångspunkt i både tidigare forskning och tillgängliga upplysningar i primärkällor om de inblandade individernas nationalitet, språkkunskaper och levnadsbana. Dessutom ges en beskrivning av de källor som studien bygger på och kontexten kring deras tillblivelse.

3.1 Olof Lobers brevväxling med Påval Scheel

Den första fallstudien består av handelskorrespondens mellan ärkedjaken och senare domprosten Påval Scheel i Åbo och den tyska borgaren och handelsmannen Olof Lorber i Stralsund. Av korrespondensen är endast Lorbers brev bevarade (se Tab. 1 för brevsigna och dateringar). Innehållet är mångsidigt men kretsar huvudsakligen kring tillsändelser av varor, ömsesidiga bekanta och olika viktiga tilldragelser på bägge sidor av Östersjön.

Tabell 1: Olof Lorbers brev

Brevsignum i DF	Datering
5656	25.5.1513
5686	18.9.1513
5723	24.5.1514
5751	24.8.1514
5742	1514 (utan datum)
5813	2.6.1515

Påval Scheel var son till frälsemannen Ljunge Tidiksson och Anna Andersdotter, även hon av frälsebörd (Bomansson 1866). I ett brev daterat den 16.2.1515 (FMU 5791), där påven Leo X stadfäster utnämningen av Scheel till domprost,² betonas uttryckligen att Scheel är av adlig härstam-

2. Scheel beviljades särskild dispens för att kunna tjänstgöra inom kyrkan eftersom han var vanställd efter en explosion som berövat honom hans vänstra tumme (Risberg &

ning på både fars- och morssidan ("de nobili genere ex utroque parente"). Scheel studerade både i Greifswald och Paris och var sannolikt av tysk börd på fädernet (Palola 1997). Efter Scheel finns en omfattande brevsamling bevarad. Denna samling innehåller brev på såväl latin, lågtyska som på svenska och utgörs till stor del av handelskorrespondens, men även av brev som rör kyrkliga ärenden (en detaljerad beskrivning av samlingen finns i Leskelä 2007). Av samlingen framgår att Scheel mottagit en ansevärd mängd brev på tyska och det kan således knappast betvivlas att han behärskade språket (Salonen, Harjula & Immonen 2021: 59), särskilt med tanke på hans Tysklandsstudier. I Tallinns stadsarkiv finns därutöver ett tyskspråkigt brev utfärdat och beseglat av Scheel (DF 6704), men det är inte säkert att domprosten själv fört pennan.

Scheels handelspartner, den tyske handelsmannen Olof Lorber, tillhörde en etablerad Stralsundssläkt med anor i en gammal dansk riddarsläkt (Pyl 1884: 169–170). Lorber var borgare i Stralsund och innehade olika förtroendeuppdrag i staden, bland annat som vittne, testaments-exekutor och kyrkoföreståndare för S:t Nikolaikatedralen (Schroeder 1988: notis 90, 217, 310, 406 och 438; se även brev med signum StU 1821 i Stadtarchiv Stralsund). Hans son Christoffer Lorber, som ofta nämns i breven till Scheel, blev sedermera borgmästare i staden (se t.ex. brev med signum StU 1966 i Stadtarchiv Stralsund). Brevavsändaren är alltså tysk och borgare i Stralsund, men har uppenbart förvärvat sig kunskaper i skandinaviska. Lorbers danska härstamning, den geografiska närheten mellan Stralsund och Danmark, samt den tydligt danskfärgade ortografin i breven gör att språkformen i Lorbers brev är närmast att betrakta som dansk (jfr dock Lamberg (2002: 47) som beskriver språket i Lorbers brev som svenska med stark dansk prägel). För att nämna endast ett exempel på danska drag i brevsviten använder Lorber pronomenformen *jeg* 86 gånger i sina brev men formen *jag* endast 2 gånger. Enligt den samtida uppfattningen betraktades dock danskan och svenskan inte nödvändigtvis som olika språk ens i början av 1500-talet (Berg 2016b: 44–45). Av praktiska skäl kommer jag därför att omtala språkformen som *skandinaviska* eller *dansk-svenska*. Att Olof Lorber själv förde pennan i sina brev, och således inte har använt sig av någon annan skrivare som eventuellt översatt till mottagarens språk, är troligt med tanke på ett tillfälle där han avslutar brevet tvärt med ursäkten att han har ont i handen. Han förklarar

Salonen 2008: 357).

att denna handsmärta gör att han inte kan sända iväg en utlovad räkenskap till Scheel: <thet jeg schylle eder scriffue wor regenschap fra thet forste til thet syste kwnne ey nw gøres / handen honn er nw swar pa meg at scriffue> (DF 5686). Samtliga brev är skrivna med samma handstil.

3.2 Nådendalsbrevet

Den andra fallstudien utgörs av endast ett brev, DF 5527, som är en del av en i övrigt förlorad korrespondens mellan en icke-namngiven avsändare och klosterbrodern Mattias Olsson i staden Nådendal i sydvästra Finland (Klockars 1979: 155–156) från år 1511. Själva brevet innehåller ingen avsändarsignatur, men på basis av ett annat brev från en annan avsändare (DF 5528), även det riktat till den kringresande klosterbrodern Mattias Olsson, har Klockars kunnat säkerställa att avsändaren till DF 5527 är Nådendalsborgaren Olof Pedersson. I det andra brevet framförs nämligen på brevskrivarens vägnar en hälsning från ”iders ven Oleff Persson och hanss elskelige stalbroder Eod” (FMU 5528). I DF 5527 däremot titulerar den anonyme brevavsändaren sig själv och de sina på följande vis: <jac oc e od met wora smo barn>. Denna ”e od” är av allt att döma avsändarens hustru eftersom hon både i DF 5527 och 5528 kallas hans ”stallbroder” (jfr Sdw: *stalbrodhir* ’benämning nyttjad om äkta maka’). Dessutom framför avsändaren i slutet av DF 5527 hälsningar till Mattias Olsson från en rad personer, däribland just <olaff pederson e o d>. Till Klockars observationer kan det tilläggas att ordet <jac> i DF 5527 står överstruket framför Olof Pederssons namn (ordet har inte heller noterats i den tryckta editionen av brevet i FMU). Klosterbrodern Mattias Olsson och Nådendalsborgaren Olof Pedersson var uppenbarligen vänner; de påträffas senare tillsammans i Rom på pilgrimsfärd (Klockars 1979: 157; DF 5693). Brevets ramspråk är svenska men det innehåller också längre lågtyska inslag på olika ställen.

4. Fallstudierna

Analys av kontaktfenomen mellan lågtyska och skandinaviska i (sen)medeltida källor kompliceras av flera faktorer. För det första är medeltids-språken, också vid gränsen till nya tiden, i låg grad normerade vad gäller stavning och ordböjning. Därför är det ytterst svårt att till exempel påvisa ”främmande” stavningsvarianter i det ena eller andra språket, eftersom

alla de aktuella varieteterna i sig präglades av stor variation. På det lexikala planet är det så gott som omöjligt att med säkerhet skilja kodväxlade enkelord från redan etablerade lågtyska importord i de skandinaviska breven. Och även när det gäller konstruktioner och syntax måste slutsatser vara försiktiga eftersom det senmedeltida svenska och danska brevspråket är otillräckligt beforskat med avseende på formverket. Metoden som nyttjas i denna studie är närläsning av breven och iakttagelser av lågtyska inskott och andra tyskpräglade språkdrag. I detta avseende skiljer sig studien från kvantitativa ansatser, såsom Mähls (2008) variationslingvistiska studie av den stockholmska lågtyskan och Magnusson Petzells (2016) frekvensmätningar av ordföljdmönster i svensk lågtyska. Som kontrollmaterial använder jag dels lexikon, dels befintliga grammatiska framställningar, och kompletterar dessa med korpusökningar i det hittills publicerade brevmaterialet. Härvid har jag i synnerhet använt mig av *Gammeldansk ordbok* (Gda.) och Söderwalls *Ordbok öfver det svenska medeltids-språket* (Sdw.), samt *Gammeldansk seddelsamling* och *Referenzkorpus Mittelniederdeutsch/Niederrheinisch (1200–1650)* (ReN). Medellågtyska uppslagsord och orddefinitioner anges enligt *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* (Lasch, Borchling & Cordes 1928–) om inte annat anges. I analysen presenteras först lågtyska interferensfenomen i brevsviten från Olof Lorber och därefter lågtyska inslag i Nådendalsbrevet.

Transkriptioner ur primärkällor anges inom vinkelparenteser. Bokstavstyper anges även de inom vinkelparenteser medan fonem anges inom snedstreck. I transkriptionerna markeras upplösta förkortningar med kursiv, och originalets bruk av versaler och gemener har inte normaliserats. Hänvisningar till brev görs i första hand till elektroniska databaser, i detta fall SDHK (*Svenskt diplomatariums huvudkartotek*) och DF (*Diplomatarium Fennicum*). Exempel som anförs ur redan publicerade editioner anges inom citationstecken med hänvisning till brevets signum i den tryckta utgåvan, till exempel i DS (*Diplomatarium Suecanum*) eller FMU (*Finlands medeltidsurkunder*).³ Ord och uttryck som nämns i normaliserad uppslagsform anges med kursiv skrift.

3. Breven i webbdatabasen DF har samma signum som i den tryckta utgåvan FMU, medan signumen i SDHK avviker från dem i DS.

4.1 Olof Lorber

Den kontaktpåverkan som påträffas i Olof Lorbers brev till Påval Scheel kan närmast karaktäriseras som lapsusartad förstaspråksinterferens på olika språkliga nivåer. Iakttagelser i denna delstudie redovisas för i stigande ordning vad beträffar den språkliga nivån: först ortografisk interferens, därefter förekomsten av tyska inskott på ord- och frasnivå och till sist tyskspråglade syntaktiska mönster och fraseologisk påverkan.

4.1.1 Lågtyska ortografiska och lexikala former

Som ovan nämnt är det ofta vanskligt att i äldre texter påvisa osvenska eller -danska drag i ortografin eftersom även svenskan och danskan var onormerade och präglade av stor variation i stavningen. Därför kan sådana förmodat "främmande" ortografiska drag endast identifieras med största försiktighet. Med detta sagt återfinns ändå sådana lågtyska drag som saknar motsvarighet i skandinavisk medeltida ortografi i övrigt.

Lågtyskt /f/, som i skrift vanligen återgavs med bokstaven <v>, återges i ursprungligen lågtyska importord med <f> i både fornsvenskan och -danskan i överensstämmelse med skandinavisk ortografisk praxis. Detta framgår tydligt hos t.ex. den tyskbördige stadsskrivaren i Stockholm, Helmik van Nörden, som var verksam under slutet av 1400-talet och början av 1500-talet. Han använde sig flitigt av ord med lågtyskt ursprung, men anpassade dem undantagslöst till svensk ortografi vad beträffar bokstäverna <v> och <f> (Moberg 1989: 110–111). Hos Lorber kan man däremot se en viss variation mellan f- och v-former i orden *for* och *forsma*. Signifikant i sammanhanget är att det lågtyska *vor* och skandinaviska *for* är likabetydande samgermanska kognatord och att det skandinaviska *forsma* är ett lån från medellågtyskans *vorsmåden/vorsmån* (SAOB: s.v. *för*, *försma*).

- 3) a. <tacker jeg eder storlige **vor** then store dygd> (DF 5686)
- b. <lader eder ey thet lylle **vorsma**> (DF 5686)
- c. <tacker jeg [...] **ffor** eder gwnst> (DF 5751)
- d. <beder eder ey lode eder thet **forsma**> (DF 5723)

Någon sådan variation mellan f- och v-skrivningar som finns i 3a–b finns inte belagd i övrigt i nordiska medeltida texter och användning av <v> för /f/ är främmande för skandinavisk medeltidsortografi (jfr äv. Berg 2016a: 201). Beläggen på <v> för /f/ i brevsviten är dock inte flera än

de anförda i 3a–b, vilket visar att Lorber i huvudsak förhöll sig till dansk-svensk ortografisk praxis på denna punkt, men ibland lapsusartat, särskilt vid sådana ord som var identiska i lågtyskan och skandinaviskan, halkade in i sina tyska skrivvanor.

En annan återkommande lågtysk ortografisk lösning är användningen av supralinjärt <e> ovanför vokaltecken för att markera *längd* (om sådana längdmarkörer, *Dehnungszeichen*, i medellågtysk ortografi se Lasch 1914: 23–24, Niebaum 2000: 1424, Mähl 2008: 62 ff.): <kâk> 'kåk, häkte', <kêse> 'välja' (fr. mlt. *kēsen*, jfr Sdw. *kesa*; Gda. *kajse*), <rôm> 'Rom', <skâm> 'skam' (alla i DF 5813), <êns> (personnamn, DF 5656), <tôg> 'dock', <schê> 'ske' (DF 5686), <rât> 'råd'⁴ (DF 5751), <hôs> 'hos' (DF 5742). Värt att notera är att bokstavsformerna <â> och <ô> i svensk tidigmodern paleografi och typografi endast används för fonemen /ä/ och /ö/, och att det överskrivna e:et alltså i en svensk kontext inte utgjorde ett förlängningstecken (Jansson 1954: 88–91); jfr även Svensson (1979: 158) som inte heller noterar överskrivet e som förlängningstecken i dansk 1500-talspaleografi, men däremot nog som omljuds-beteckning, dvs. en grafisk variant av bokstaven <æ>.

En ytterligare egenhet i den medellågtyska ortografin jämfört med den samtida dansk-svenska är den inkonsekventa distinktionen mellan bokstavstecken för de bakre och främre vokalparen /u/–/y/ och /o/–/ö/. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* anger uppslagsformerna visserligen med den rekonstruerade omljudda formen som markeras med dubbelprickar i enlighet med modern tysk rättskrivning, men i de medeltida källtexterna är omljudsmarkeringen högst varierande. Niebaum (2000: 1423) påpekar att endast omljud av kort /a/ noterades något så när konsekvent i medellågtyska med bokstaven <e>, medan motsvarande i-omljudsprodukter för /u/ och /o/ för det mesta saknade ett distinkt grafem (se dock Mähl 2008: 133–134 om användningen av bokstaven <ø> för /ö/ i lågtyska brev utfärdade i Stockholm). I Lorbers brev används påfallande ofta <u>, <w> och <o> för väntat <y> eller <ø>:

4. Ordet förekommer i följande kontext: <[...] en teyelslagere som eder teyel kan fforsta oc regere ther wet jeg och rât til>. Ordet anges i formen "rât" i den tryckta editionen (FMU 5751), där det supralinjära e:et uppenbarligen tolkats som omljudsmarkör. Visserligen kunde supralinjärt e också från 1500-talet ibland användas för att markera omljud i lågtyska texter (Stefan Mähl, personlig kommunikation 13-1-2022), men det ligger ändå närmast till hands att inte tolka belägget här i betydelsen 'rätt' utan som 'råd', i uttrycket *veta råd*.

<sonderlige> 'i synnerhet' (DF 5723, jfr Sdw. *sunderlika/synderlika*, Gda. *synderlik*, mlt. *sünderlike(n)*), <copmen> 'köpmen', <til cops> 'till köpes' (DF 5751), <fforst> 'först' (DF 5751), <forste> 'förste' (DF 5813), <dor> 'dörr' (DF 5813, två belägg), <rochte> 'rykte' (DF 5813), <bwttē> 'bytta' (DF 5686, jfr Sdw. *bytta*, Gda. *bytte*, mlt. *bütte*); <sulte> 'syltad, inlagd' (DF 5723, jfr Sdw. *sylta(dher)*, Gda. *sylte*, mlt. *sülte-/sulte-*). Troligen kan sådana belägg förklaras med Lorbers lågtyska skrivvanor. Det måste ändå framhållas att dessa ortografiska lösningar inte är regel hos Lorber utan undantag. Stavningssätten varierar för fonemen /y/ och /ö/, vilket framgår av andra jämförbara belägg som <cöpman> (DF 5656), <røchte> (DF 5742), <sylte> (DF 5686). Med detta sagt är ändå några av beläggen sådana som ser ut att återspegla medellågtysk ortografisk praxis och/eller vokalism, nämligen <copmen> (mlt. *kópman*), <bwttē> (mlt. *bütte*), <sulte> (mlt. *sülte-*), <dor> (mlt. *dor/dör(e)*).

När det gäller belägg som <copmen>, <cöpman>, <til cops>, <kååk>, kan man ytterligare notera att Lorber här återger dem utan den i breven vanligen genomgående danska *klusilsväckelsen*, se jämförbara belägg som <købenschap> (DF 5656), <cøbenhaffen> (DF 5813), samt i övrigt, jfr t.ex. <møget>, <ydermere>, <hwylked>, <søge> (DF 5813), <erchedyegen> (DF 5751), <wmag> (DF 5723). Ord med slutleden *-skap* stavas med <p>, jfr <regenschap>, <regenskap> (flera belägg i DF 5751, 5656, 5686), <ffyenskap> (DF 5751), med undantag av ordet <boskab> (DF 5686). Visserligen var det inte heller ovanligt i övrigt danskt skriftspråk på 1500-talet att stava dylika ord med efterleden *-skap* med <p>, jfr t.ex. flera belägg i *Gammeldansk seddelsamling*, s.v. *rekenskap*. Det ordfinala *t:et* i belägget <råt> 'råd' återspeglar i sin tur lågtysk *Auslautverhärtung*, i detta fall desonorisering av ordfinalt *d* till *t* (Lasch 1914: 131–132), jfr mlt. nom.ack.sg. *rât* – gen.sg. *râdes*. Även i detta fall förekommer samma ord i ett annat brev i skandinavisk form: <rad> (DF 5656, två belägg). Överlag tyder variationen i ortografisk återgivning på att de tyskfärgade formerna inte är stabila egenskaper i Lorbers danska skriftspråk, utan ser ut att vara enstaka tillfällen där han återfaller på sin tyska.

Man kunde med Zheltukhin (2012: 206) beskriva denna variation som *ortografisk kodväxling*, något som inträffar när "an element from a foreign orthographic system is selected instead of a commonly used [...] variant, as if they were interchangeable orthographic variants of the same system". Berg (2017: 100) anför liknande exempel på "conflicting codes"

(skandinavisk-lågtyska ortografiska hybridformer) i ärkebiskopen av Nidaros Olav Engelbrektssons räkenskaper 1532–38, och Nesse (2002: 143) presenterar ett brev skrivet på danska av en holländare med stark påverkan av utställarens förstaspråk i ortografin. Man kan fråga sig om normkonflikten i fallet Olof Lorber endast finns på den ortografiska nivån eller om beläggen utgör egentliga lågtyska inskott, där inte bara den lågtyska ortografin, utan även ordens fonologiska form varit presenta hos Lorber. Är den *diffusion* som Braunmüller (2002) föreslår avgränsad till ordens stavningssätt, eller gäller det även hans språkliga varieteter på ett djupare plan? Att utpräglad tyska former i de dansk-svenska breven ändå är rätt sporadiska även hos Lorber, som av allt att döma var infödd tysk med tyska som sitt första språk, tyder ändå på att varieteterna av honom uppfattats som åtskilda. Snarare kan de enstaka beläggen tolkas som mer eller mindre omedvetna återfall i tyska skrivvanor, särskilt då de inträffar i samband med konvergenta ord som varit nästintill homofona i skandinaviskan och lågtyskan.

4.1.2 Tyska inskott

Gränsen mellan inskottsartad kodväxling, lånord och ortografisk interferens är svårdragen när det gäller enskilda ord i äldre textkällor (för en översikt av problematiken se Ingham m.fl. 2021). De ovannämnda beläggen <bwttē>, <dor>, <fāt>, <sulte>, varav det sistnämnda belägget dessutom kunde ses som endast en del av ett kompositum, är i princip identiska med de motsvarande lågtyska orden och kunde i teorin betraktas som enkelordskodväxlingar. Men lika väl kunde de anses vara dansk-svenska ord återgivna med lågtyskt färgad ortografi. Ytterligare belägg som <kyrsse drank> och <sulte kalemes> (DF 5723) återger även de benämningar av lågtyskt ursprung på handelsvaror. Dessa benämningar bör dock närmast anses som lånord i de senmedeltida fastlandsskandinaviska språken. Ordet *kirsedrank* 'körsbärsvin' förekommer även t.ex. i Stockholms stads tänkeböcker och i danska diplom från tidigt 1500-tal (se Sdw. resp. Kalkar, s.v. *kirsedrank*) och ordet *kalmus* 'Acorus calamus' finns belagt såväl i forndanskan som fornsvenskan, till exempel i medicinalböcker (Larsson 2010: 65). Som etablerade varunamn kan dessa nästan anses ha haft egennamnskaraktär eller åtminstone varit etablerade märkeslappar i senmedeltida dansk-svenska. Sammansättningen <sulte kalemes> 'syltad Acorus calamusrot' förefaller visserligen inte vara belagd i andra svenska eller danska källor (enligt kontroll i Sdw. och Gammeldansk sed-

delsamling) och med tanke på att båda orden snarast återges i lågtysk skriftdräkt (jfr mlt. *sülte-*, *kalmes*) kunde detta belägg betraktas som ett gränsfall mellan lånord och kodväxling, särskilt då uttrycket används av en tysk skrivare.

Ett ytterligare belägg på inskott i samma gränsland mellan proprietellt och appellativt, kodväxling och lånord, återfinns i DF 5751: <at j *scriffue hanum* til til kyl j **lan to holsten**>. I uttrycket <lan to holsten> 'landet Holstein' förekommer både det lågtyska substantivet *lan*[t] och prepositionen *tô*, som här används i förbindelse med ortnamnet *Holstein* 'zur Kennzeichnung des Ortes' (Lasch, Borchling & Cordes 1928–: *tô* 1.2). Visserligen kunde även här nominalfrasen i sin helhet betraktas som ett stelnat uttryck med egennamnskaraktär och inte som något egentligt lågtyskt inskott. I databasen *Norse World*,⁵ som samlar ortnamn i medeltida östnordiska litterära källor, förekommer ändå de ekvivalenta östnordiska lemmaformerna (som i sin tur innefattar olika morfologiska, fonologiska och ortografiska variantformer) *Holtsateland* (danska) och *Holtztaland* (svenska) i flera handskriftskällor till danska Rimkrönikan och svenska Karlskrönikan och Erikskrönikan. Med tanke på att sådana namnformer, som alltså både innehåller ortnamnet *Holstein* (i svensk respektive dansk språkdräkt) och en beskrivande efterled (*-land*), finns belagda i fornsvenska och -danska är det ändå befogat att betrakta inskottet *lant to Holsten* just som en kodväxling till lågtyska. Det enda odiskutabla exemplet på kodväxling i breven är ändå inte till tyska, utan till latin (här bortser jag från sedvanliga latinska dateringsfraser), i samband med att Lorber översänder Scheel en vängåva: <Kere her erchedyegn **nolite spernere jn gratanter**>, ung. 'ringakta inte otacksamt' (DF 5723).

4.1.3 Syntaktisk och fraseologisk interferens

Det lågtyska lånordet *befala* är i fornsvenskan belagd åtminstone sedan 1389 och i forndanskan från omkring 1400 (Sdw. *befala*; Gda: *befale*) i bemärkelsen 'anförtro, överlämna, anbefalla'. Verbet används ofta i särskilda avskedsfraser, s.k. *valedictiones*, där brevavsändaren anbefaller eller anförtroar adressaten åt Gud: "Befallendis ether Gud" (DF 4788), "Käre, werdug herre, ider herredöm här met alzmectughan Gud befellandis bode met liiff och siäl tiil æwig tiidh" (DF 5405), "[...] Gudi alzmectigum, huilken wi ider herredöme befale met liiff ok siel" (DF 5145). Denna av-

5. <https://norseworld.nordiska.uu.se/index.php> (hämtat 2020-06-11).

skedsfras finns även belagd i flera varianter i danska brev, jfr t.ex. <Ther *meth* befale wi ether guth> (SDHK 19500, tryckt i SD 2784) och ytterligare belägg som föreligger i Gammeldansk seddelsamling, s.v. *befale*. Uttrycket är sannolikt ursprungligen kalkerat på latinska förlagor med verb som *commendo/recommendo* eller substantivet *recommendatio*, jfr valediktionsformeln "Humillima nostri recommendacione in Domino" 'vi anförtror er allra ödmjukast till Herren' (SD 2557, utf. 1419).⁶ De svenska och danska fraserna med verbet *befala* företer också likheter med motsvarande lågtyska fraser från och med 1300-talet, jfr "Dem almechtigen Gode · bevele ik iw ewichlike" (DS 9170, utf. 1375), "dar mede bevele wi ju Gode" (SD 738, utf. 1406), "Hyrmede sit Gode befallen dem almechtighen" (DF 2376, utf. senast 1441), "Hyr myt syet gode béuole" (Cordes 1937, citerat i ReN, fr. 1500-talet). Sannolikt har lågtyskan agerat mellanhand i den fraseologiska överföringen av valediktionsformuläret från latin till fornsvenskan och -danskan. Lorber använder sig regelbundet av denna valediktionsform i breven till Scheel, i diverse utformningar:

- 4) a. <jeg beffaler eder Gud aldzmegtiste> (DF 5656)
- b. <jeg befaler eder Gud aldmechtige> (DF 5686)
- c. <Her *met* befaler jeg eder Gud aldmechtige> (DF 5751)
- d. <Her *met* eder Gud almechtege befallen> (DF 5723)
- e. <Her *met* eder Gud aldmechtige befallen> (DF 5813)

Beläggen 4d och 4e avviker från de övriga. Man hade väntat sig en presensparticipform *befallendis* eller ett finit verb där vi i stället finner endast den oblika pronomenformen *eder*. Det är närliggande att anta att det rör sig om en kontamination: den lågtyska formuleringen *hír mit sit Gode bevolen* 'varen härmed Gudi anförtrodd', med verbet i perfekt particip, har föresvävat Lorber samtidigt som den danska/svenska formuleringen, där adressaten konstrueras som direkt objekt med verbet *befala* i finit form eller som presensparticip, jfr <befale wi ether> (SDHK 19500) och "Befallendis ether" ovan (DF 4788).

Lägesangivande *tô* är vanligt i medellågtyskan, medan samma bruk av den närmaste skandinaviska motsvarigheten *till* är mera marginellt.⁷ Sam-

6. Jag tackar docent Sara Risberg för denna upplysning.

7. Se Kalkar: *till* 2–5, Sdw. *til* 22; SAOB: *till* 1 1 f β och 3; ODS: *til* 4.

tida språkbrukare i skandinavisk-tyska förbindelser verkar ha etablerat en ekvivalenskopplingen mellan *til* och *tô* (orden är inte etymologiskt besläktade), något som kan ha bidragit till kontaktpåverkan i de nordiska språken, jfr t.ex. norskans *til*-genitiv som nämnts i inledningen ovan.⁸ I lågtyskan kunde ju prepositionen *tô* både ange riktning och befintlighet, jfr t.ex. den i Stockholm brukliga lågtyska stadfästelsesfrasen ”gescreuen **to** deme Holme” skrivet i Stockholm’ (här citerat ur SD 1989; om den lågtyska konstruktionen med *tô* + bestämd artikel framför ortnamn se Mähl 2008: 120–123 med vidare hänvisningar). Jämför följande belägg på prepositionsfraser med *till* hos Lorber:

- 5) a. <han er **til** Lubbek stadsens erende> (DF 5813)
- b. <Jeg hade ment at Rawald wylle waret **til** stadenn **til** Rostok > (DF 5656)

I de två ovan anförda passagera används prepositionen *til* för att ange läge. Bruket av lägesangivande *til* i 5a motsvarar i övrigt belagt bruk av *til/till* i äldre danska och svenska. Prepositionen används i beläggen ovan tillsammans med verbet *vara*, vilket i sig inte uttrycker någon rörelse eller riktning. En sådan lägesbetydelse för *till* finns belagd i äldre nysvenska och i bygdemål, jfr SAOB, s.v. *till* (prep.) 3, och dessutom finns belägg på att *till* används i samband med *vara* i uttryck som inte anger rörelse eller förflyttning men vars betydelse implicit förutsätter en sådan av något slag (SAOB: *till* 1 fβ). I äldre danska förekommer också ett snarlikt befintlighetsangivande *til* (Kalkar: *til* 2–5; ODS: *til* 4.1), dock i ODS med en anmärkning om att prepositionsbruket är influerat av (hög)tyskans *zu*. Även här kan vi på andra ställen i Lorbers brev finna jämförbara formuleringar där andra prepositioner använts, till exempel <han er i stadsens erende> (DF 5751). I nominalfrasen <stadenn til Rostok> d.v.s. ’staden Rostock/Rostocks stad’ i (5b) används däremot *till* på det för lågtyskan säregna sättet att skapa namnliknande förbindelser mellan ett ortnamn och ett koreferentiellt appellativt ord (jfr även belägget *lant to Holsten* ovan). Den här konstruktionen, där alltså rektionen till preposi-

8. Nesse (2002: 194–200) räknar även in användningen av *te* (< *til*) som infinitivmärke i Bergensdialekten som ett resultat av kontaktpåverkan med tyskan, medan Kalm (2016: 216) ser uppkomsten av infinitivmärket *til* som en inhemsk utveckling (åtminstone för svenskans del).

tionen *till* (*Rostock*) har samma referent som huvudordet i nominalfrasen (*staden*) där prepositionfrasen utgör attributet, är främmande för de nordiska språken.

I tillägg återfinns ett exempel på avvikande kongruensböjning hos Lorber:

- 6) a. <oc en lydet skrin *met* kyrsebere kryde> (DF 5686)
 b. <et lydet skryn *met* noget baget confecht> (DF 5723)

Liksom tidigare kan vi annorstädes i brevsviten hitta en motsvarande skandinavisk normalform. Kongruensfel finns visserligen även belagda i enspråkigt svenska brev där det inte finns anledning att misstänka andraspråksinterferens, men i detta fall är det möjligt att den lågtyska neutr.ack.sg.-formen *én* inskjutits i all hast av Lorber, särskilt då huvudordet i nominalfrasen har en nära motsvarighet i lågtyskans *schrín* (n.).

4.1.4 Sammanfattning

Lorbers språk visar på en variation mellan tyska och skandinaviska ortografiska former, ordformer och syntaktiska mönster, i synnerhet prepositionsval. Därutöver förekommer en sannolik fraseologisk kontamination mellan lågtyska och dansk-svenska i avskedsdelen av breven. Lorber är uppenbart aktivt tvåspråkig i lågtyska och dansk-svenska och uppvisar tydliga lågtyska språkliga inslag på olika nivåer. Dessa mönster är därutöver inga för de skandinaviska språken etablerade germanismer utan sådana som sannolikt tillkommit genom lapsus, vilket framgår av att de samförekommer med ekvivalenta nordiska varianter. Sådana interferensdrag kan inte gärna beskrivas som utslag av ackommodation eller semikommunikation hos brevskrivaren, eftersom Lorber i dessa fall inte närmar sig sin kommunikativa motparts språkbruk utan tvärtom avviker från det. Inte heller kan man tala om något egentligt blandspråk eller någon diffus varietet mitt mellan nordiska och lågtyska. Lorber skriver uppenbart på ett skandinaviskt språk, och företer endast enstaka lapsusartade inslag av lågtyska. Handstilen i breven ger intrycket att ha blivit nedskrivna i hast, vilket också ett flertal supralinjära korrigeringar och överstrykningar tyder på. Hans språk kan närmast beskrivas som en idiolektal varietet av dansk-svenska som till dels präglas av hans eget tyska språk.

Det är viktigt att hålla isär idiolektala germanismer i form av förstaspråksinterferens från de allmänt etablerade germanismerna i de skandinaviska språken efter två sekel av Hansahandel. Förstaspråksinterferens hos individer har kunnat beläggas även i andra källor, också åt motsatt håll. I ett tyskspråkigt brev utfärdat i Söderköping 1380 (DS 10258) uppträder flera svenska ordformer, till exempel dativformen "konnunglikom" och pronomenformen "oss", något som enligt redaktören Stefan Mähl sammantaget tyder på en svensk skrivare. I en avskrift av ett tyskt brev i Stockholms stads tänkeböcker (Almquist, Hildebrand & Hildebrand 1917: 297) förekommer även där svenska ordformer som "konunge" och "hostrv" inskjutna i den i övrigt tyska texten. Den svenskpräglade avskriften härrör till yttermera visso från den inhemske stadsskrivaren Ingevalds ämbetstid, inte från den tyskbördige efterträdaren Helmik van Nörden (Moberg 1989: 36). Det är dock oklart om de uppkommit i avskriftsprocessen eller redan funnits i det ursprungliga brevet. Sådana belägg kan ändå knappast karaktäriseras som uttryck för någon särskild (diffus eller stabil) kontaktvarietet. Snarare handlar det, liksom hos Olof Lorber, om tillfällig och oavsiktlig interferens från den skrivarens förstaspråk.

4.2 Olof Pedersson

I brevet från Nädendalsborgaren Olof Pedersson till klosterbrodern Mattias Olsson (DF 5527) möter vi språkblandning av ett annat slag än i Olof Lorbers brev. Här alternerar brevskrivaren mellan svenska och tyska i längre passager, som ibland utgör välavgränsade textuella helheter och ibland delar av meningar där även svenska ingår.

4.2.1 Tyska inskott och kodalternering

Avsändaren inleder brevet med en sedvanlig *invocatio*, en andaktsformulering som försäkrar att brevet och dess innehåll står under gudomligt beskydd (Ortí & Milagros 1997: 54). Denna *invocatio* är skriven på tyska:

- 7) <Jhesum vnseenn leuerm heren van Groten herzen gnadem>
'(genom) Jesus vår käre Herre av stor hjärtans nåd'

Efter den brevinledande förbönen fortsätter texten på svenska med att avsändaren hänvänder sig till adressaten (*adressatio*), inleder sitt ärende

med en kungörelseformulering (*promulgatio*), samt framför en from hälsning (*salutatio*):

- 8) <Myn aldre kereste herre teckis eder werdighet wita at her henric ma wel oc jac oc e od met wora smo barn och allers vora gode wener Alzmectigh kereste *gud* oc helge herren *Sancte jacob* late oss allom tet sama aff eder altiid atspøria bade til liiff oc siel til æwig-tiid>

Liksom brevinledningen är brevets avslutande adress (på baksidan av brevet) skriven på tyska (med samma handstil):

- 9) <Deme Ersame erwerdigenn man her Matias broder van Gnadendal nw weg gedogen is to sunte Jacop campastelle vruntliken to komende vnde gescreuen>
'(Till) den ärade och ärevördige mannen herr Mattias, (kloster)broder i Nådendal, nu bortrest till Santiago de Compostela, vänligen tillsänt och skrivet'

Dessa två tyska passager utgör textuellt avgränsade tyska inslag i texten, och adressen är därtill skriven på brevets baksida, separerad från resten av brevtextern. Moderna studier över kodväxling visar att språkval i interaktion ofta används för att strukturera interaktionen, t.ex. för att signalera byte av ämne, domän eller för att skapa en "contrast between the contents of portions of speech" (Matras 2009: 114–116; se äv. Raag 2021 för en liknande iakttagelse av växling mellan låg- och högtyska i inledningen till ett stockholmskt 1600-talsbrev). I dessa fall kan valet av tyska och svenska direkt länkas till brevets olika delar, där tyskan används för den formelfasta inledningen och adressen och svenskan främst används för brevets egentliga sakinnehåll. Utöver dessa växlingar återfinns dock längre intrasententiella språkväxlingar till tyska inskjutna i den svenska huvudtexten.

Senare i brevet redovisar avsändaren för lokala ärenden i Nådendal samt för tilldragelser under hans resor till Königsberg och Gdansk.⁹ Det framgår att avsändaren diskuterat och idkat handel med personer i

9. I brevet används intressant nog inte den då gängse tyska formen *Danzig* utan den polska formen *Gdansk*.

Gdansk, bland annat en mäster Mickel, hos vilken avsändaren avsett beställa en tavla för Mattias Olssons räkning, vilket visar avsändarens rese- och språkvana i det tyskspråkiga rummet i senmedeltidens Nordeuropa. Därefter kommer ett längre avsnitt där avsändaren växlar mellan svenska och tyska:

- 10) <kere herre hurw the fatige hudwilde menniske spreke wan iwer erwerdighet¹⁰ seggens dat gy sullen nymmermer hir¹¹ wedder komen de eyn secht nicht sza ass de ander dat steyt to almectighen got vnde leuenn herren Sunte Jacop Jac tror til almectighen gud oc sancte birgitta tet iac¹² syer eder werdighet æn j Nadendal wol mechtig herre eer an¹³ mynnen dodes dag>

'Käre herre, hur de fattiga förvirrade människorna talar om Ers värdighet och säger att ni aldrig ska komma hit åter, den ene säger inte som den andre, det är upp till allsmäktige Gud och den käre herren sankt Jakob. Jag förlitar mig på allsmäktige Gud och sankta Birgitta att jag återser Ers värdighet i Nädendal (som en) välmäktig herre, innan min dödsdag'

I den längre passagen ovan växlar brevskrivaren till tyska efter subjektet *menniske*, varefter meningen fortsätter på tyska med tillägg av ytterligare två huvudsatser. Efter en återgång till svenska avslutas även den påföljande satsen med ett objektspredikativ *wol mechtig herre* och ett adverbial *eer an mynnen dodes dag*. Detta slags kodväxling kan med Muysken (2000) kallas *alternande* i motsats till *inskottsartad*. Det innebär att språket växlar i avsnitt som överskrider konstituentgränser.

Det är inte uppenbart varför brevskrivaren växlar språk där han gör. Det är emellertid ett välkänt faktum i modern kodväxlingsforskning att inte alla enstaka kodväxlingar har ett uppenbart kommunikativt syfte (Bullock & Toribio 2009: 11). Som ovan nämnt kan kodväxling användas för flera olika funktioner, däribland att strukturera interaktion eller att skapa samhörighet mellan samtalsparterna. Eftersom avsnittet inleds av

10. Ordet bär delvis en fornsvensk ortografisk prägel vad gäller återgivningen av den al-
lofoniska växlingen hos fonemet /g/; jfr mlt. *ērwerdichhēt* och fsv. **ärvärdhoghet*
(Sdw., suppl).
11. Tillagt över raden.
12. Orden <tet jac> tillagda över raden.
13. Här efter överstruket <ick>.

talakts verbet *spreke* och det efterföljande delvis återger indirekt tal kunde växlingen möjligen vara betingad av brevskrivarens önskan att efterlikna sådant som sagts honom (på tyska) under besöket i Gdansk. Det senare segmentet i utdraget, som inleds med *wol mechtig herre*, bär dock inte några tecken av att vara återgivet tal. Till skillnad från de inledningsvis anförda utdragen utgör inte heller dessa passager på lågtyska några tydligt avgränsbara textdelar eller ens avgränsade meningar, även om växlingarna i sig är skarpa. Berg (2017) har inte i sitt norska brevmaterial noterat några liknande tillfällen av alternerande intrasententiell lågtysk-skandinavisk språkblandning i handelskorrespondens. Däremot finns belägg på alternerande kodväxling i räkenskapsböcker från ärkebiskopssätet i Nidaros från 1530-talet (Berg 2016a: 202; stycken på norska är fetmarkerade):

- 11) ”Jtem gerekendt medt Roleff Røwekamp all ding dodtt saa dat he blyfft **minnum here skyldug viij voger fiisk oc ij st^e miøll**”
 ’Dessutom allt reglerat med Rolef Røwekamp så att han blir min herre skyldig åtta vikter fisk och två enheter mjöl’

Det går inte helt att utesluta att brevavsändaren Olof Pedersson har tyska som första språk, även om han är uppenbart etablerad i Nådendals stad och bär ett nordiskt patronymikon. Klockars (1979: 155) förmodar ändå att han blandar in tyska i sitt brev eftersom han kommit att använda detta språk både i tal och skrift i sitt köpmansyrke.

Även enstaka ordformer antyder möjligen ett tyskt inflytande, såsom beläggen <taffl>, <tafflen> ’tavla’ med stamavslutande *-l* (jfr mlt. *tavel*). Den vanliga formen i fornsvenskan var *tafla*, med stamavslutande vokal (se Sdw. och Sdw., suppl., s.v. *tafla* med exempel). Skrivaren presterar dock även formen <tafflan> i brevet, vilket motsvarar den förväntade fornsvenska formen. Därutöver uppvisar han likt Lorber kongruensböjning som avviker från normalfallet i fornsvenskan:

- 12) <epter eder fik jac **staart** sorg oc lencth>

I fornsvenskan var både *sorgh* och *länkt* feminina substantiv och neutrumformen <staart> är således oväntad, men ordet kan i sammanhanget förvisso också tolkas som adverb. Sannolikt har Klockars rätt i sitt antagande att förekomsten av tyska inslag främst beror på att handelsmannen Olof

använde tyskan flitigt i sitt yrke och behöver inte bero på att han själv var primärt tyskspråkig.

Föreliggande brev är ett sällsynt exempel på ren privatkorrespondens i den nordiska korpusen av medeltidsbrev och uppvisar kanske just därför sådan språkblandning som inte i övrigt påträffas i öppna brev av mer officiell karaktär. Sannolikt återspeglar språkblandningen den polyglotta muntliga samtalsstil som männen kommunicerade med när de möttes ansikte mot ansikte. Av de känslofyllda saknadsuttrycken i brevet och de senare uppgifterna om Olof Pederssons och Mattias Olssons samröre i andra sammanhang ser vi nämligen att de var kära vänner. Brevet ger således en sällsynt inblick i ett autentiskt senmedeltida privatsfärsregister och till en tvåspråkig kommunikativ repertoar präglad av kodväxling.¹⁴

5. Sammanfattande diskussion

De lågtyska inslagen hos Olof Lorber och Olof Pedersson är av olik karaktär men har ett i sammanhanget viktigt gemensamt drag: de är varken utslag av ackommodation eller av diffusion. De tyska inslag som förekommer i breven används inte av brevskrivarna för att främja den ömse-sidiga förståelsen. De tyder inte heller på att brevskrivarna på det stora hela är omedvetna om vilket språk de använder. När det gäller Olof Lorbers brev är de lågtyska inslagen snarare tecken på oavsiktlig L1-interferens. När Lorber nedtecknar ord som är nästintill lika i lågtyskan och skandinaviskan tillgriper han ibland tyska ortografiska konventioner (till exempel supralinjärt *e* som förlängningstecken och grafemet <*v*> för fonemet /f/). Därtill kan en viss påverkan från tyskan urskiljas i enskilda konstruktioner, till exempel betydelseöverföring från den lågtyska prepositionen *tô* i några instanser där Lorber använder den svenska-danska prepositionen *til* på ett för dessa språk mer eller mindre otypiskt sätt. Sådana interferensdrag är dock inte att likställa språklig diffusion i egentlig mening. Ett indicium på Lorbers medvetenhet om skillnader mellan varieteterna är att han varierar mellan lågtyska former och deras skandinaviska motsvarigheter, jfr t.ex. de ovan anförda variantformerna <råt>–<rad>, <vorsma>–<forsma>.

14. För ett liknande exempel på tvåspråkig skriftlig privatkommunikation (svensk-latinsk) i svensk klostermiljö se Andersson (2021: 64).

På motsvarande sätt är inte heller de lågtyska inslagen i Olof Pederssons brev till Mattias Olsson utslag av ackommodation: både avsändaren och mottagaren förefaller vara svenskar och de lågtyska inslagen tjänar alltså uppenbart andra syften än underlättandet av förståelse. I Nåden-dalsbrevet växlar dessutom språket delvis systematiskt mellan olika avgränsade textdelar (lågtyska används i invocatio och i adressen på baksidan av brevet). Detta tyder på en medveten användning av olika språk för olika ändamål. Men även när språket växlar inom meningar är övergången skarp och resulterar i på varandra följande enspråkiga stycken på svenska och lågtyska.

Det går dock inte att helt sonika avfärda förklaringsvärdet hos begreppet *diffusion*. Även om bägge brevskrivare säkert betraktade lågtyskan och svenskan/(danskan) som separata språk kan man anta att gränserna varit mer flytande på ortografi-, ord- och konstruktionsnivå. Detta ser ut att ha samband med både allmän typologisk likhet mellan lågtyska och skandinaviska och den konvergens som varieteterna genomgått. Bägge fallstudier ger ändå tydligt prov på aktiv tvåspråkighet hos brevskrivarna, med medföljande kodväxling och interferensfenomen. Det faktum att båda fall härrör från tidigt 1500-tal, liksom de exempel på skandinavisk-tysk språkblandning som presenteras av Berg (2016a, 2017) stödjer Braunmüllers (2002) antagande om en tilltagande aktiv lågtysk-skandinavisk tvåspråkighet under senmedeltiden. Om dessa tvåspråkiga individer var unika för sin tid eller typiska representanter för den klass som idkade handel och på andra sätt ingick i internationella nätverk kan ändå inte besvaras endast med denna empiri. Över lag måste det framhållas att kommunikationssituationerna mellan tyskar och skandinaver varit såpass mångfacetterade och olikartade beroende på tid, plats, situation och inte minst medium, att det inte kan finnas en patentrösning som på ett tillfredsställande sätt kan beskriva all denna kontakt. Till exempel betyder det att svenska brev måste översättas i de tyska städernas kanslier inte nödvändigtvis att även muntlig semikommunikation i handelssituationer varit omöjlig. I muntlig interaktion står givetvis flera uttrycksmedel till förfogande (minspel, kroppsspråk) än i skrift, något som kan överbrygga brister i ren språkkompetens.

De fallstudier som här presenterats ger ändå visst stöd åt det scenario som Moberg (1989) skisserar – ett där aktivt tvåspråkiga individer spelat en nyckelroll i spridningen av lågtyska novationer i de skandinaviska språken. Den tysk-skandinaviska tvåspråkigheten var sannolikt mest ut-

bredd hos nordborna, men språkinläringen var inte för den skull enkelriktad, som fallet Olof Lorber visar. Fallet Olof Pederson visar å sin sida att även nordbor sinsemellan kunde använda sig av lågtyska i sin privata kommunikation utan att detta var påtvingat av förståelighetshänsyn.

Resultaten i denna studie aktualiserar därför en viktig insikt från modern kontaktlingvistik: kodväxling används inte av språkanvändare främst för att befärma förståelse, och språkliga kompromissformer kan även uppstå oavsiktligt på grund av förstaspråksinterferens i sådana situationer där parterna faktiskt delar en bredare språklig repertoar och inte behöver bekymra sig för att göra sig förstådda. Forskningen i lågtysk-skandinavisk språkkontakt har ändå hittills genomsyrats av frågan om hur skandinaverna och tyskarna gjorde sig förstådda i sina mellanhanden. Idén om en passiv tvåspråkighet förklarar på ett övertygande sätt hur lågtyska handelsmän och deras skandinaviska handelspartner kunde ha kommunicerat sinsemellan muntligen, särskilt i den inledande fasen av Hansatiden i Norden (Mähl 2008: 26–27). Men för att förstå senmedeltidens språkliga interaktion då aktivt tvåspråkiga individer äntrar podiet måste i stället andra perspektiv än de rent kommunikativa anläggas på källorna.

Elektroniska resurser

DF = Diplomatarium Fennicum: df.narc.fi

Gammeldansk seddelsamling: <https://gammeldanskseddelsamling.dk/>

Gammeldansk ordbog: gammeldanskordbog.dk

Kalkar = Otto Kalkar (1881–1917), *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300–1700)*: <https://kalkarsordbog.dk/>

Norse World: <https://norseworld.nordiska.uu.se/>

ODS = Ordbog over det danske sprog: <https://ordnet.dk/ods>

ReN = Referenzkorpus Mittelniederdeutsch/Niederrheinisch (1200–1650): <https://www.slm.uni-hamburg.de/ren.html>

SAOB = Svenska akademiens ordbok: saob.se

SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek: <https://sok.riksarkivet.se/SDHK>

Stadtarchiv Stralsund: <https://stadtarchiv.stralsund.de/>

Litteratur

- Almquist, Johan Axel, Hans Hildebrand & Emil Hildebrand. utg. 1917. *Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2:1, Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483 samt burspråk*. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- Andersson, Roger. 2021. Språkväxling och språkval i senmedeltida religiösa handskrifter. I: *Nya studier i utgivna fornsvenska handskrifter*, red. Roger Andersson, Ingela Hedström & Dag Retsö, 59–139. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1: Svenska skrifter 103. Uppsala.
- Berg, Ivar. 2016a. A note on the relationship between Scandinavian and Low German. *Journal of Historical Sociolinguistics* 2(2), 189–210.
- . 2016b. The making of the Scandinavian languages. I: *Metalinguistic Perspectives on Germanic Languages: European Case Studies from Past to Present*, red. Gijbert Rutten & Kristine Horner, 35–55. Oxford: Peter Lang.
- . 2017. Business writing in early sixteenth-century Norway. I: *Merchants of Innovation: The Languages of Traders*, red. Bettina Beinhoff, Ben Outhwaite & Esther-Miriam Wagner, 89–107. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Blomqvist, Oliver. 2013. *Lågtyska, skandinaviska och Mischsprache – ett svenskt-lågtyskt brev från 1500-talets Nådendal*. Opublicerad uppsats.
- . 2017. *Flerspråkighet eller språkförbistring?: finska segment i svenska medeltidsbrev 1350–1526*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 100. Uppsala.
- Bomansson, K. A. 1866. Turun tuomioprovasti Paaveli Scheel ja hänen sukuperänsä. *Historiallinen arkisto* 1, 106–123.
- Braunmüller, Kurt. 2002. Semikommunikation, ackommodation och interdialektal kommunikation: Tre centrala begrepp för att beskriva språksituationen under Hansa-och reformationstiden. I: *Studier i svensk språkhistoria 7. Svenska språkets historia i Östersjöområdet*, Nordisica Tartuensia no. 7, red. Svante Lagman, Stig Örjan Ohlsson & Viivika Vodla, 39–48. Tartu: OÜ Tartu Ülikooli Kirjastus.
- . 2012a. Semi-communication and beyond: Some results of the Hamburg Hanseatic Project (1990–1995). I: *Contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages: 25 years of research*, red. Len-

- nart Elmevik & Ernst Håkon Jahr, 95–111. *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi*. Uppsala.
- . 2012b. Niederdeutsch und Hochdeutsch im Kontakt mit den skandinavischen Sprachen. Eine Übersicht. I: *Deutsch im Kontakt mit germanischen Sprachen*, red. Horst Haider Munske, 1–30. Berlin/Boston: Max Niemeyer Verlag.
- Bullock, Barbara E. & Jacqueline Almeida Toribio. 2009. Themes in the study of code-switching. I: *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching*, red. Barbara E. Bullock & Jacqueline Almeida Toribio, 1–17. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cordes, Gerhard. 1937. Die Briefe der Brüder Gottschalk aus Goslar. *Niederdeutsches Jahrbuch* 53/54, 59–72.
- DS = *Diplomatarium Suecanum*, I–. 1829. Stockholm.
- Elmevik, Lennart & Ernst Håkon Jahr. 2012. Twenty-five years of research on the contact between Low German and Scandinavian. I: *Contact between Low German and Scandinavian in the late Middle Ages: 25 years of research*, red. Lennart Elmevik & Ernst Håkon Jahr, 9–16. *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi*. Uppsala.
- FMU = Hausen, Reinhold. utg. 1910–1935. *Finlands medeltidsurkunder I–VIII*. Helsingfors: Finlands statsarkiv.
- Höder, Steffen. 2012. Multilingual constructions. A diasystematic approach to common structures. I: *Multilingual Individuals and Multilingual Societies*, Hamburg Studies on Multilingualism 13, red. Kurt Braunmüller & Christoph Gabriel, 241–258. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- . 2014. Constructing diasystems: Grammatical organisation in bilingual groups. I: *The Sociolinguistics of Grammar*. Studies in Language Companion Series 154, red. Tor A. Åfarli & Brit Mæhlum, 137–152. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Hødnebo, Finn. 1967. Nedertysk sprog. Norge. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, band 12, s. 274. Malmö: Allhem.
- Ingham, Richard P., Sylvester, Louise & Marcus, Imogen. 2021. Lone Other-Language Items in Later Medieval Texts. *Journal of Historical Sociolinguistics* 7 (2): 179–205.
- Jahr, Ernst Håkon. 1999. Sociolinguistics in Historical Language Contact: The Scandinavian Languages and Low German during the Hanseatic Period. I: *Language Change. Advances in Historical*

- Sociolinguistics*, red. Ernst Håkon Jahr, 119–139. Berlin: Mouton De Gruyter.
- Jansson, Samuel. 1954. Latinska alfabetets utveckling i medeltida svensk brevskrift: de enskilda bokstävernans historia. *Acta Philologica Scandinavica* XXII, 145–148.
- Kalm, Mikael. 2016. *Satsekvivalenta infinitivfraser i svenskan. En synkron och diakron undersökning*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Klemming, Gustaf Edvard. utg. 1881. *Svenska medeltids dikter och rim utgifna af G. E. Klemming*. Stockholm: P. A. Norstedt och söner.
- Klockars, Birgit. 1979. *I nådens dal: klosterfolk och andra c. 1440–1590*. Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Historiska Serien 21. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.
- König, Ekkehard & van der Auwera, Johan. 1994. *The Germanic Languages*. London: Routledge.
- Lamberg, Marko. 2002. Kestien ja ruokaruotsien aikaan. I: *Keskiajan rajoilla*, red. Marko Lamberg & Susanna Niiranen, 32–76. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Larsson, Inger. 2010. *Millefolium, rölika, näsegräs: medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.
- Lasch, Agathe. 1914. *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Halle a. S.: Niemeyer.
- Lasch, Agathe, Borchling, Conrad & Cordes, Gerhard. red. 1928–. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Neumünster: Wachholtz.
- Leskelä, Ilkka. 2007. *Kauppa, verkosto ja kaapparisota: Turkulaisen kirkonmiehen Paavali Scheelin ja Danzigin porvarin Hans Chonnertin kauppayhteydet 1509–1516*. Opublicerad avhandling pro gradu. Helsingfors universitet.
- Magnusson Petzell, Erik. 2016. Low German with a Swedish twist – contact-induced word order transfer in the 15th century. *Ampersand* 3, 143–150.
- Matras, Yaron. 2009. *Language contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moberg, Lena. 1989. *Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Muysken, Pieter. 2000. *Bilingual Speech: a Typology of Code-Mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Mähl, Stefan. 2008. *Geven vnde screven tho deme holme: variablenlinguistische Untersuchungen zur mittelniederdeutschen Schreibsprache in Stockholm*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- . 2012. Low German Texts from Late Medieval Sweden. I: *Contact between Low German and Scandinavian in the late Middle Ages: 25 years of research*, red. Lennart Elmevik & Ernst Håkon Jahr, 113–122. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Nesse, Agnete. 2002. *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Oslo: Novus.
- . 2012. Norwegian and German in Bergen. I: *Contact between Low German and Scandinavian in the late Middle Ages : 25 years of research*, red. Lennart Elmevik & Ernst Håkon Jahr, 75–94. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- . 2017. Trade and Language: How Did Traders Communicate across Language Borders? I: *The Routledge Handbook of Maritime Trade around Europe 1300–1600*, red. Wim Blockmans, Mikhail Krom & Justyna Wubs-Mrozewicz. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Niebaum, H. W. H. 2000. Phonetik und Phonologie, Graphetik und Graphemik des Mittelniederdeutschen. I: *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, 2. Teilband, red. Werner Besch m.fl., 1422–1430. Berlin/New York: Mouton De Gruyter.
- Norde, Muriel. 2000. Nya perspektiv på de medellågtyska lånordens böjning i fornsvenskan. I: *Språkkontakt—Innverknaden frå nedertysk på andre nordeuropeiske språk*, red. Ernst Håkon Jahr, 217–234. København: Nordisk Ministerråd.
- . 2009. *Degrammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- . 2012. On the Origin(s) of the Possessor Doubling Construction in Norwegian. *Language for its own sake. Essays on Language and Literature offered to Harry Perridon*, red. Henk van der Liet & Muriel Norde, 327–358. Universitet van Amsterdam.
- Ortí, Cárceles & Milagros, Maria. 1997. *Vocabulaire international de la diplomatie (2a ed.)*. Universitat de València.
- Palola, Ari-Pekka. *Scheel, Paulus*. Kansallisbiografia [elektronisk utgåva]. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997—.

- Pyl, Theodor. 1884. Lorbeer, Christoph. I: *Allgemeine Deutsche Biographie*, red. Rochus von Liliencron. Leipzig: Duncker & Humblot, 1875–1912.
- Raag, Nicolaus Janos. 2021. Im Spannungsfeld zwischen hochdeutscher Norm und niederdeutscher Sprachkompetenz: Codemixing in einem niederdeutschen Brief des beginnenden 17. Jahrhunderts. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 81(2), 237–275.
- Rambø, Gro-Renée. 2010. *Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen: et bidrag til historisk språksosiologi*. Oslo: Novus.
- Risberg, Sara & Kirsi Salonen. 2008. *Auctoritate papae: the church province of Uppsala and the apostolic penitentiary 1410–1526*. Stockholm: National Archives of Sweden.
- Salminen, Tapio. 2016. *Obscure Hands – Trusted Men. Textualization, the Office of the City Scribe and the Written Management of Information and Communication of the Council of Reval (Tallinn) before 1460*. Doktorsavhandling. Tammerfors universitet.
- Salonen, Kirsi, Harjula, Janne & Immonen, Visa. 2021. Keskiajan kirjallinen kulttuuri Turussa – kielet arkeologisissa löydöissä, esineissä ja tekstilähteissä. I: *Kieliä ja kohtaamisia Turun historiassa*, red. Leena Kolehmainen, Aino Liira, & Kirsi-Maria Nummila, 43–74. Helsingfors: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Schroeder, Horst-Diether. utg. 1988. *Der Stralsunder Liber memorialis. T. 6, Fol. 301–344 : 1471–1525*. Schwerin: Petermänken-Vlg.
- Sdw. = Söderwall, Knut Fredrik 1884–1973. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Bd. 1–2. Lund: Berlingska boktryckeri- och stilgjuteri-aktiebolaget.
- Sdw. suppl. = Söderwall, Knut Fredrik, Åkerlund, Walter & Wessén, Elias. 1925–1973. *Supplement till Ordbok öfver svenska medeltids-Språket*. Lund: Berlingska boktryckeriet.
- Svensson, Lars. 1979. *Nordisk paleografi : handbok med transkriberade och kommenterade skriftprov*. Lund: Studentlitteratur.
- Tiisala, Seija. 2004. Power and Politeness: Languages and Salutation Formulas in Correspondence between Sweden and the German Hanse. *Journal of Historical Pragmatics* 5 (2), 193–206.
- Toribio, Almeida Jacqueline. 2004. Convergence as an optimization strategy in bilingual speech: Evidence from code-switching. *Bilingualism: Language and Cognition* 7(2), 165–173.

- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- . 2000. On locating the boundary between language contact and dialect contact: Low German and continental Scandinavian. I: *Språkkontakt –innverkningen från nedertysk på andre nordeuropeiske språk*, red. Ernst Håkon Jahr, 71–85. København: Nordisk Ministerråd.
- Wessén, Elias. 1992. *Om det tyska inflytandet på svenskt språk under medeltiden*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk.
- Zheltukhin, Alexander. 2012. Swedish: Variable Norms in 16th-Century Swedish Orthography. I: *Orthographies in Early Modern Europe*, red. Susan Baddeley & Anja Voeste, 193–218. Berlin: Mouton de Gruyter.

Abstract

The language contact between Low German and Scandinavian languages has in recent decades mainly been studied through the prism of *accommodation* and *semicomcommunication* (or passive bilingualism). In this paper, two Late Medieval Swedish letter writers, whose writing exhibits clear signs of active Low German-Scandinavian bilingualism, are presented. The data consists of six letters of commerce from 1513–1515 written by the burgher of Stralsund Olof Lorber to the archbishop of Åbo Påval Scheel, and of one letter from the burgher of Nådendal Olof Pedersson to the monastic brother Mattias Olsson from 1511. Both letters contain multilingual features not intended as an accommodation to the language of the recipient. Lorber's letters (written in Dano-Swedish) show Low German interference features, and Olof Pedersson's Swedish letters to his similarly Swedish-speaking recipient feature considerable passages in Low German. The results show that new perspectives are needed to understand the language contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages.

Oliver Blomqvist
Lantmäteriet
SE-801 82 Gävle
oliver.blomqvist@lm.se